

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1911

ΑΡΙΘ.

2

Ο
"ΑΡΓΟΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ
ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ
Γ. ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Θ. Α. ΚΑΛΟΓΕΡΙΚΟΣ

ΤΟ ΜΟΝΟΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΓΡΑΦΕΙΟΝ
ΑΠΟΚΟΜΜΑΤΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΤΑΚΗΣ Μ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
9 ΟΔΟΣ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ (ΣΤΟΑ ΠΑΠΠΟΥ)

ΤΗΛΕΦ. 23-616

Απόκομμα *Πρωτ. "51"* *Σήμερα*

Χρονολογία *Μάρτιος 1933*

λεμικό μέρος του) και οι ονομαστές του μελέτες «Περί συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι ποιήσεως», «Περί συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι κριτικῆς», οι κριτικές του για τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη και για τὸν Βαλαωρίτη. Στις φιλολογικὲς αὐτὲς μελέτες ἔδωκε ὁ Ροῦδης ὅλο τὸ μέτρο τοῦ κριτικοῦ τοῦ πνεύματος, ἔδειξε ὡς ποῦ μπορούσε νὰ φτάσει σὲ πλάτος και βάθος, ἀνέπτυξε, μὲ μαχητικότητα, μὲ διαύγεια, μὲ ἀκριβολογία, μὲ σύνθεση λόγου σοφῆ, καλλιτεχνική, κομψή, τίς κυρίαρχες θεωρίες και γνώμες του, ὅλες τίς ἀντιλήψεις του για τὴν ποίηση, τὴν αἰσθητική, τὴν ἑλληνική φυλή, τὴν ἑλληνική κοινωνία τῆς ἐποχῆς του και για μερικὰ προβλήματα πνευματικά, ὄχι βέβαια ἀπὸ τὰ βαθύτερα και πιδ οὐσιαστικά, ἀπ' τὰ πιδ ζωντανά, ἀσφαλῶς, ὅμως, σημαντικά. Και θάταν ἀρκετὸ και μόνο, ἴσως, τὸ γεγονός ὅτι κίνησε ὁ Ροῦδης τέτοια προβλήματα και κινήθηκε μέσα σ' αὐτὰ για νὰ χαρακτηρίσει, και μάλιστα ἀν λάβουμε ὅπ' ὄψιν τὸ περιβάλλον ὅπου ἔζησε, γενικὰ τὴ φυσιογνωμία του, και νὰ δικαιολογήσει, ἴσως, αὐτὸ και μόνο, τὴ θέση ποῦ πήρε και ἐξακολούθησε νὰ κρατεῖ για κάμποσο καιρὸ, και ὡς σήμερα ἴσως ἀκόμα, στὰ ἑλληνικά Γράμματα. Τὴ θέση αὐτὴ τὴν ὀφείλει ὁ Ροῦδης πρὸ παντός, ἀν ὄχι ἀποκλειστικά, στὴν κριτικὴ ἐργασία του. Πραγματικά, ἡ «Πάπισσα Ἰωάννα» μολονότι πολὺ ἀντιπροσωπευτικό, τὸ πιδ ἀντιπροσωπευτικό του, ἴσως (1), εἶναι, ὡστόσο, παρ' ὅλες τίς ἀρετὲς του, ἔργο νεανικό, πολὺ «ἰσχνὸ» ὡς μυθιστόρημα, και γερασμένο ἀρκετὰ σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ποιότητα, τὸ εἶδος τῆς εἰρωνίας του. Τὰ διηγήματά του εἶναι περισσότερο ἀφηγήματα, ἀμετάπλαστες προσωπικὲς ἀναμνήσεις ἐνὸς πολὺ ἐξυπνοῦ κομφογράφου, παρὰ καλλιτεχνικὲς δημιουργίες, ἡ σάτυρά του ἡ σκορπισμένη παντοῦ, δὲ σωματώθηκε σὲ ξεχωριστὸ ἔργο ἀξιόλογο, και ὅ,τι ἄλλο ἔγραψε, ὄχι καθαρὰ κριτικό, ὅπως οἱ «Ἐντυπώσεις και Ἀναμνήσεις» (2), οἱ «Θρησκευτικοῖστορικὲς μελέτες» (3), τὰ «Ἐπιστημονικά Δοκίμια» (4) εἶναι ἢ κομψότατες «chroniques», τοῦ τύπου τῶν γαλλικῶν, ποῦ μόνον ἓνας στυλίστας και ἓνας πολιτισμένος ἄνθρωπος σὰν τὸν Ροῦδη, μπορούσε νὰ τίς γράψει, ἢ «σκαλαθύρματα», ὅπως τὰ ὀνόμαζαν τότε, πολὺ ἀνώτερα, φυσικά, ἀπὸ ὅλα τὰ ἀνάλογα δημοσιεύματα τῶν σύγχρονων τοῦ Ροῦδη, ὄχι ὅμως και σημαντικά, αὐτὰ καθ' ἑαυτά. Ὅσο, τέλος, για τίς πολιτικὲς και διπλωματικὲς του μελέτες, ἀνάγονται και αὐτὲς στὴν κριτικὴ ἐργασία του, χωρὶς, ὡστόσο, ἀπὸ τὴ φύση τους τὴν ἴδια τῆς ἐπικαιρότητας, μολονότι ἀξιολογώτατες, νὰ μπορούν νὰ σταθοῦν στὸ ἐπίπεδο ποῦ στέκουν οἱ φιλολογικὲς (5).

Δὲν ἦταν και δὲν εἶναι, λοιπόν, σφαλὲρὸ τὸ ὅτι ὁ Ροῦδης θεωρήθηκε και ἐξακολουθεῖ νὰ θεωρῆται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν νεοἑλληνας κριτικός, ὁ πρῶτος και ὁ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον στὴν ἐποχὴ του και ὡς σήμερα, ἴσως, ἀκόμα, ποῦ καλλιέργησε τόσο συστηματικά στὴν Ἑλλάδα, τὴ φιλολογικὴ κριτική. Σφαλὲρὴ εἶναι μονάχα ἡ ἐχτίμηση τῆς ἀξίας τῆς κριτικῆς ἐργασίας του, ἀξίας ὄχι ἀνάλογης μὲ τὴ φήμη του, μὲ τὴν αἴγλη ποῦ πήρε ὡς κριτικός ὅσο ζοῦσε, και μὲ τὸ κύρος ποῦ εἶχε στὴν ἐποχὴ του και ποῦ πολλοὶ ἀκόμη ἀπ' τοὺς παλιότερους λογοτέχνες, ἐξακολουθοῦν νὰ δίνουν, ὡς κριτικό, στὸ Ροῦδη.

Ὅυτε ἀπὸ μεγάλες πνευματικὲς, οὔτε, πολὺ λιγώτερο, ἀπὸ μεγάλες ψυχικὲς περιπέτειες, φαίνεται νὰ πέρασε ὁ Ροῦδης. Στις «ιδέες» του, τοῦλάχιστον, ὅλες σχεδὸν ἀνεξάρητα, τίς καλλιτεχνικὲς, τίς φιλοσοφικὲς, τίς πολιτικὲς, τίς θρησκευτικὲς, ἀκόμα και τίς γλωσσικὲς, παρουσιάζει ἐλάχιστη ἐξέλιξη. Πλούτισε τίς γνώσεις του μὲ τὸν καιρὸ, μέστωσε τίς κριτικὲς του ἱκανότητες, μὲ τὰ «Εἶδωλα» ἔδωκε ἓνα ἀληθινὸ

(1) Τὴν ἴδια γνώμη ἔχει και ὁ κ. Καμπάνης. «Πάπισσα Ἰωάννα» πρόλογος, ἔκδ. Γ. Βασιλείου.

(2) Ὁ Δουμᾶς εἰς τὰς Ἀθήνας», «Ἡ Ριστόρη».

(3) «Αἱ Μάγισσαι τοῦ Μεσαιῶνος», «Οἱ Ρωμαῖοι Δοῦλοι και ὁ Χριστιανισμός».

(4) «Περίγησις εἰς τὴν Σελήνην», «Ὁ καθρέπτης τοῦ Ἀρχιμήδους».

(5) Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ λεχθεῖ και για τίς φιλοσοφικὲς του μελέτες.

2

Έργο ώριμότητας, ώστόσο, δύσκολα, σέ δ,τι έγραψε μπορεί κανείς νά διακρίνει δ,τι διακρίνεται τόσο φανερά σέ άλλους συγγραφείς, όχι μεγάλους πάντοτε, μά πάντα ανήσυχους και ζωντανούς : σταθμούς, καμπές, θερμά άγκαλιάσματα ιδεών, θαρρετά προχωρήματα, τό μυστικό και άέναν έκείνο άνηφόρισμα τοϋ πνεύματος, τό σταθερό μέσ' άπ' όλα τά κυματίσματα, τά σταματήματα, τά προσωρινά και φαινομενικά, τά πισωδρομίσματα, τά ψαξίματα, τά ξεσκίσματα, τήν άδιάκοπη μάχη με τόν έαυτό τους. Δράμα, με μιá λέξη, μήτε πνευματικό, μήτε, πολύ λιγώτερο, ψυχικό, ύπάρχει στο Ροΐδη. Τέτοιος πού ήταν κατά τά τριάντα του χρόνια, στήν πρώτη φιλολογική του έμφάνιση, τέτοιος άπάνω κάτω, στα κύρια του γνωρίσματα, έμεινε ως τό τέλος. Ήξέλιξη σημαντική, ουσιαστική, καλά καλά, οϋτε και αϋτό τό ύφος του γνώρισε.

Έκείνο πού τόν ξεχώρισε εϋθύς έξ άρχής και πού τόν ξεχωρίζει και σήμερα άκόμα, χάρισμα και έλάττωμα μαζί, είναι ή τάση του για τή γενίκεψη. Ο Ροΐδης άγαπά νά γενικεύει, πράγμα πού δέ σημαίνει, αναγκαστικά, και εϋρύτητα κριτικής ματιάς. Είτε γιατί εϋρισκε τή σύγχρονή του έλληνική φιλολογία πολύ πενιχρή και δέν είχε οϋτε τή δύναμη οϋτε τή διάθεση νά καταπιαστεί με πλατύτερα θέματα πού αϋτά ύπήρχαν και ήσαν άντάξιά του (1), είτε γιατί σέ νεοσύστατη κοινωνία σαν τήν έλληνική πίστευε ότι για ένα κριτικό τά πιό σπουδαία ζητήματα, τά πρώτα δέν ήσαν τά φιλολογικά, μά άλλα, πολύ γενικώτερα, ή λύση τών όποιων ήταν και άπαραίτητη προϋπόθεση για τή δημιουργία πνευματικής άτμόσφαιρας, άρα, κατά τή θεωρία του (τή σωστότατη στο σημείο αϋτό), και φιλολογίας, είτε γιατί όλα τά έβλεπε άλληλένδετα στήν Ελλάδα της Δεύτερης Συνταγματικής Μοναρχίας, τά πιό πεζά με τά πιό αϊθήρια, τήν ποίηση με τήν οικοδομική, είτε γιατί θέλοντας νά πιάσει πραγματικό τόπο, νά γίνει «κάποιος», μιá προσωπικότητα, σέ όλόκληρη τή νεοελληνική ζωή, και όχι στή φιλολογία μονάχα, ή κι' έπιτέλους, μένοντας και στή φιλολογία μονάχα, νά μπορεί, ώστόσο, ν' άπευθύνεται και στο μεγάλο κοινό, πράγμα πού τό κατάφερε, όσο κανένας άλλος σύγχρονός του Έλληνας συγγραφέας (2), ό Ροΐδης δέν περιορίστηκε στή φιλολογική κριτική. Ακριβώς όπως τή σάτυρά του, όμοια και τήν κριτική του (και για τό λόγο πού είπα, έπειδή ήσαν σύμφυτες) τήν άπλωσε σέ όλόκληρη τή νεοελληνική ζωή. Σύμφωνα με τή βασική φιλοσοφική και κοινωνιολογική θεωρία του τής άπόλυτης έξάρτησης τοϋ άτομου άπό τό περιβάλλον, άπό τό σύνολο, άπό τήν κοινωνία, είδε τό κάθε τί, κάθε έπί μέρος φαινόμενο, σέ συνάρτηση με τό σύνολο. Έτσι, μιλώντας για θέματα φιλολογικά ή καλλιτεχνικά, τ' άπλώνει, τά βαθαίνει, τούς δίνει πλαίσια εϋρύτατα, τά εϋρύτερα δυνατά, και υποβαστάγματα όπου προσπαθεί νά στηρίξει τά επιχειρήματά του, όσο μπορεί πιό άκλόνητα. Σε τοϋτο, στή γενίκεψη πού κάνει, τή σωστή τό συχνότερο και πού σά νά πηγάζει άπ' τήν ίδια τή φύση τοϋ θέματος, τόν βοηθοϋν όχι μονάχα οι γνώσεις του, ή ένημέρωσή του (όσο κανενός, ίσως, άλλου νεοέλληνα σύγχρονού του) με τήν παγκόσμια πνευματική κίνηση (έπιστημονική και λογοτεχνική), ή άμεση και πολύμορφη έπαφή του με τή νεοελληνική ζωή, μά και ή δξύτατη παρατηρητικότητα του. Χάρη σ' αϋτήν και στήν έκανότητα πού είχε νά διατυπώνει σέ μαζεμένες έπιγραμματικές φράσεις (formules) τις παρατηρήσεις του, κατορθώνει ώρες ώρες νά ξεγελά και νά φαντάζει για πρωτότυπος, ένώ κάθε άλλο παρά πρωτότυπος ήταν.

Χαρακτηριστικώτατο δείγμα τής εϋρύτητας τής κριτικής του είναι οι σκέψεις του για τήν έλληνική φυλή, γενικά, και για τούς έλληνες τής έποχής του ιδιαίτερα, τις όποιες ανέπτυξε στις τέσσερις σπουδαιότερες κριτικές του μελέτες, (3), σκέψεις άπό

(1) Τά Δημοτικά Τραγούδια, έξαφνα.

(2) Κάθε δημοσίευμα τοϋ Ροΐδη άπετέλει γεγονός για τας Αθήνας (Γρ. Εενόπουλος. Το αναφέρει ό κ. Καμπάνης στον πρόλογο τής «Πάπισσας». Έκδ. Γ. Βασιλείου).

(3) «Περί Συγχρόνου έν Ελλάδα Κριτικής», «Περί Συγχρόνου έν Ελλάδα Ποίησης», «Κρίσις τοϋ Δραματικού Αγώνος τοϋ 1877» και «Αριστοτέλης Βαλαωρίτης».

τις σημαντικώτερες του Ροΐδη, ίσως οί πιδ σημαντικές, εκείνες πού τόν τοποθετοῦν, πάντως, σάν κριτικό, στο κέντρο τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, ὅπως τοῦ ταίριαζε καί ὅπως φιλοδοξοῦσε. Ὅλες ἀπάνω κάτω οί σκέψεις αὐτές, ὡμές στήν εἰλικρίνειά τους, κάποτε, βέβαια, λιγάκι ὑπερβολικές, ὀρθότατες ὅμως τὸ περισσότερο, ἓνα ἀντικείμενο ἔχουν: τῆ σύγχρονη ἑλληνική λογοτεχνική δημιουργία, καί, πρὸ πάντων, τὴν ποίηση. Μὰ τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ χρησιμεύει στο Ροΐδη μονάχα σὰ μιὰ ἀφορμὴ γιὰ νὰ θέσει τὰ ρωτήματά του, σὰ ὅποια προκαταβολικά ἔχει δώσει ἀπάντηση, καί μάλιστα, τὴν πιδ κατηγορηματική, γιὰ νὰ βροντοφωνήσῃ τὰ δόγματά του, γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν περίφημη θεωρία του τῆς «περιρροῦσης ἀτμοσφαιρας». Αὐτὴν κυρίως θέλει νὰ ἀποδείξῃ καί γιὰ τοῦτο ἀπλώνει εὐθὺς τὸ θέμα του, ἐξετάζει τὴν ἠθική, τὴ θρησκευτική, τὴν πνευματική σύσταση τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, χαρακτηρίζει καί ψυχογραφεῖ τὴν ἑλληνική κοινωνία τῆς ἐποχῆς του, ἀγγίζει κάθε ζήτημα ὅπου ἐλπίζει, ὅπου εἶναι βέβαιος, ὅτι θὰ βρεῖ ὅσο τὸ δυνατόν πιδ ἀφθονα καί πιδ στερεὰ ἐπιχειρήματα. Ἔτσι ὁ παρατηρητῆς καί ὁ ἠθολόγος (moraliste) βοηθοῦσαν καί ἐσυμπλήρωναν τὸν θεωρολόγο κριτικό.

Κατὰ τὸ Ροΐδη, «ποιητῆς ἀδύνατον νὰ γεννηθῇ καί νὰ ὑπάρξῃ ἐκτὸς μιᾶς οἴας δῆποτε περιρροῦσης αὐτὸν ποιητικῆς ἀτμοσφαιρας» (1). Τί εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτή; Πολὺ καθαρὰ, ὅπως παρατηροῦσε καί ὁ Μορεάς (2), δὲν τὸ καθώρισε ὁ Ροΐδης. Ἐννοοῦσε, πάντως, ἀξίες πνευματικῆς ζωντανῆς, πού νὰ κινοῦνται καί νὰ πλάθονται γύρω μας, ὄχι μονάχα στὸν τόπο μας, μὰ καί σ' ὀλόκληρη τῆ σύγχρονη ζωῆ, ἀξίες μὲ τὴν πλατύτερη δυνατὴ ἀκτινοβολία, ὅσο γίνεται πιδ ἀπλωμένες καί ὄχι περιορισμένες σὲ λίγα μονάχα ἄτομα, ἀξίες σύγχρονες καί ὄχι ἐπιβιώσεις παραδόσεων, ἰδανικῶν ἀπὸ τὸ παρελθόν. Μὲ τίς λέξεις «περιρροῦσα ἀτμόσφαιρα» ἐννοοῦσε ὁ Ροΐδης μιὰ ἀτμόσφαιρα ἠθική καί πνευματική, πού ὁ δυναμισμὸς τῆς, καθὼς θὰ λέγαμε σήμερα, τὰ ἦθη, τὰ πάθη, οἱ ἰδέες, τὰ αἰσθήματα, θὰ εἶχαν τέτοια ἔνταση καί τέτοιο πλοῦτο, τέτοιο γονιμοποιὸ περιεχόμενο, ὥστε θ' ἀποτελοῦσαν τίς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ ν' ἀναπτυχθοῦν ὄχι τεχνητά, μὲ τὴ μίμηση καί τὴ μεταφύτευση, ἀλλ' ἄμεσα καί ὀργανικά, φυσιολογικά καί ἀδιάστα, ποίηση, τέχνες, φιλολογία. Τέτοια ἀτμόσφαιρα ὑπῆρχε κατὰ τὸ 1880 στήν Ἑλλάδα; Ὅχι ἀπαντοῦσε μὲ κάπως ὑπερβολικά, εἶναι ἀλήθεια, δογματικὸ τρόπο, ὁ Ροΐδης (3). Γιὰ τοὺς περισσότερους Ἕλληνες, λέγει, «ἡ ποίησις καί τὰ γράμματα εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος εὐρωπαϊκῆ πολυτέλεια, συρμός, πόρος ζωῆς, μέσον ἐπιδείξεως καί οὐχὶ ἀνάγκαι τοῦ πνεύματος καί τῆς καρδίας (4). Καί ὁ λόγος; Δὲν ἦταν δύσκολο νὰ βρεθῇ: ἡ ἔλλειψη ἰδανικοῦ. Γιὰ νὰ τὸ ἀντιληφθεῖ κανεὶς ἔφτανε νὰ ρίξῃ μιὰ ματιὰ γύρω του. Τὸ φαινόμενο ὀρθωνόταν σπαρταριστὸ, ὀλοκάθαρο, μπροστὰ σὰ μάτια κάθε ἀνθρώπου πού θὰ εἶχε τὴ διάθεση νὰ δεῖ καί νὰ ὀμολογήσῃ αὐτὸ πού ἔβλεπε, καί ἔκραζε μόνο του τὴν ἀλήθεια του. Οἱ νεοἝλληνες ἔχασαν κάθε πνευματικὸ ἰδανικὸ καί δὲν ἔχουν πιδ τὸν πόθο καν νὰ ξαναποχτήσουν. Μόνο ἰδανικὸ τους εἶναι ἡ καλοπέραση, ἡ ἀπόχτηση καί ἡ ἀπόλαυση τῶν ἀγαθῶν πού χαίρεται ὁ εὐρωπαῖος (5). Φρόνιμοι καί θετικοὶ ἄνθρωποι, δὲ διαθέτουν «μεγάλην πρὸς ὀνειροπολήματα σχολήν» (6), ἐκανοποιοῦνται εὐκολα, δὲ ἔχουν ἀνησυχίες μεταφυσικῆς, ἀλλ' οὔτε καί πατριωτικῆς (7), καί διαπρέπουν ἐξαιρετικὰ στήν «οἰκοδομητική» πού μπορεῖ, μάλιστα, προσθέτει εἰρωνικά ὁ Ροΐδης, νὰ χρησιμεύσει καί ὡς γνώμονας

(1) Ἔγα, ἐκδ. Φέξη, τόμ. V σ. 20 Δραμ. Ἀγών 1877. Γιὰ ὄλες τίς παραπομπές ἔχω ὀψιν τὴν ἐκδοσὴ Φέξη.

(2) I. Παπαδιαμαντοπούλου: Ὅλιγαι Σελίδες ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς μεταξὺ τῶν ΚΚ. Ε. Δ. Ροΐδου καί Ἀγγέλου Βλάχου ἀναφύσεως φιλολογικῆς ἔριδος. Ἀθήναι, 1878.

(3) III, 85.

(4) III, 32.

(5) V, 21—76.

(6) V, 76.

(7) «Ἐδρίσκουν ἡδὺ τὸ περιεχόμενον οἴας δῆποτε εὐρωπαϊκῆς φιάλης, χαριτόδρυτον τὴν

3
για τὴ διάκρισὴ των — τὴ διάκριση τῶν Ἑλλήνων — σὲ δύο τάξεις, «τοὺς ἐξύπνουσ, ἦτοι τοὺς ἔχοντας σπίτια, καὶ ἀκτιήμονας, ἦτοι τοὺς ἔχοντας ὀτιδήποτε ἄλλο» (1).

Χωρὶς τὴν ὕλικὴ ἱκανοποίησι αὐτὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξει τέχνη καὶ ποίηση: Ὅχι, λέγει ὁ Ροῦδης, γιατί «τὴν δίψαν πνευματικῶν ἀπολαύσεων γεννᾷ καὶ ἐξάπτει πρὸ πάντων ἢ προηγουμένη πλήρης ἱκανοποίησις τῶν ὕλικῶν καὶ ὁ ἐντεῦθεν κόρος...» (2), Ἐνικανοποίητοι ἀκόμη, ὄλοι δοσμένοι στὴν ἀπόλαυση τῶν ὕλικῶν ἀγαθῶν, ἔχοντας ἀπαρνηθῆ τὰ «πάτρια ἦθη» (3) καὶ ἀποξενωμένοι, ἐξ ἄλλου, «ἀπὸ τὸν βασανίζοντα σήμερον τὰ λοιπὰ ἔθνη πνευματικὸν σάλον» καὶ ποῦ «οὔτε τὴν ἐμπνέουσαν τοὺς ποιητὰς αὐτῶν νόσον νοσοῦμεν, τὴν ἔλλειψιν δηλ. καὶ τὴν δίψαν τοῦ ἰδανικοῦ» (4), πὼς μποροῦμε νὰ δημιουργήσουμε ποίηση; (5).

Διστάζει κανεὶς, διστάζουμε καὶ σήμερα ἀκόμα, ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια, ποῦ πιθανόν, ἐπιτέλους, νὰ μὴ μείναμε οἱ ἴδιοι, διστάζουμε νὰ δοῦμε ὡς τὸ βάθος, ὀλοκληρωτικὴ, τὴ σκέψη τοῦ Ροῦδῆ γιὰ τοὺς Ἕλληνας, μολονότι βγαίνει ὀλοκάθαρη, μόλις θελήσουμε νὰ συνδέσουμε τοὺς σκόρπιους τοῦ χαραχτηρισμοῦ, τίς σκορπισμένες ἐδῶ κι' ἐκεῖ γνώμες του. Καὶ διστάζουμε, ἰδίως, γιατί θὰ μᾶς ἀποθάρρυνε πολὺ, νὰ δεχτοῦμε πὼς εἶναι σωστὴ ἢ ἀντίληψή του. Ἡμεροί, μακάριοι, ἀλαφρωμένοι ἀπὸ τὸ κλέφτικο ἰδανικὸ ποῦ εἶχε στοιχίσει τόσες θυσιῆς στοὺς πατέρες τους, «συνταγματικοὶ» καὶ θεσιθῆρες, χωρὶς κανένα πολιτικὸν περισπασμὸν παρὰ μονάχα μερικὲς διπλωματικὲς ἀψιμαχίαι καὶ κάτι ψευτοκινήματα στὴν Ἡπειρο καὶ στὴν Κρήτη, δίχως καμμιά ἀνησυχία, οὔτε ἠθικὴ, οὔτε πνευματικὴ, οὔτε θρησκευτικὴ, στεγνοὶ καὶ ἀπογυμνωμένοι ἀπὸ κάθε λαχτάρα πνευματικὴ, μὲ μόνη ἔννοια πὼς νὰ χορτάσουν, νὰ φλυαρήσουν καὶ νὰ λιαστοῦν, εἶχαν σὲ τέτοιο βαθμὸν, λοιπόν, ξεπέσει οἱ Ἕλληνας τῆς δεύτερης καὶ τῆς τρίτης μετεπαναστατικῆς γενεᾶς; «Ναί!», ἔγραφε ὁ Μορεᾶς (6), ὁ Σοῦτσος καὶ ὁ Ζαλοκώστας εἶναι γόννοι καὶ θρέμματα τῆς χώρας ἐκείνης ἦν ὁ κ. Ροῦδῆς τοσοῦτον ἐμόχθησεν ἴν' ἀποδείξει χώραν νευροσπάστων, χώραν ἐστερημένην παντὸς εὐγενοῦς αἰσθήματος, ἔνθα οἱ ἄνθρωποι ζῶσιν ἄνευ πόθων, ἄνευ ὀνειρῶν ἔθνικοῦ μεγαλείου, σχεδὸν ἄνευ ἰδεῶν, χώραν ἐν ἣ οἱ ἄνδρες εἰσὶν ἐντελῶς ἀμχθεῖς καὶ ἀνεπιστήμονες, αἱ δὲ παρθένοι δὲν ὀνειρεύονται ἄλλο εἰμὴ μόνον γυμνοτραχήλους ἐσθῆτας ἐκ τῶν ἐργαστασίων τοῦ Worth καὶ καλλυντικὰ ψιμύθια ἐκ τοῦ σήματος τοῦ «Ἀνθόεντος Κανίστρου». Σὲ μιὰ τάση, λοιπόν, νὰ κατεβάζει ὅσο τὸ δυνατὸν περισσότερον τὸ ἠθικὸν καὶ πνευματικὸν ἐπίπεδο τῆς πατρίδας του γιὰ νὰ δείχνει ὅτι δὲν ὑπῆρχαν οἱ κατάλληλες συνθηκὲς γιὰ καλλιτεχνικὴ δημιουργία, ὀφείλεται τὸ ὅτι παρίστανε ὁ Ροῦδῆς ὅσο μποροῦσε πρὸς ζοφερὴ τὴν πνευματικὴν κατάστασι, ἢ μήπως στὴν ἔμφυτὴ του ἀπαισιοδοξία; Ὅποιο καὶ ἂν ἦταν τὸ πρὸς βᾶθῦ τους τὸ κίνητρο, οἱ σκέψεις ποῦ ἐξέφρασε ὁ Ροῦδῆς γιὰ τοὺς Ἕλληνας τῆς ἐποχῆς του, γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ τους κενότητα, ἂν δὲν εἶναι πέρα ὡς πέρα ὀρθές, πάλλονται ὡστόσο ἀπὸ εἰλικρίνεια, ξεχειλίζουν ἀπὸ βαθεῖα πίκρια καὶ μόλις συγκρατούμενη ἀγανάχτησι καὶ δείχνουν ὅτι

τυχοῦσαν ἠθοποιόν, ἄσκοπον πᾶσαν μέριμναν μεταφυσικὴν καὶ οὐχὶ κατεπείγουσαν τὴν κατὰ κτησιν τῆς Ἡπειροῦ καὶ Θεσσαλίας, ἂν ὑπερβαίνουσι τὸ μέτρον αἱ ἀπαιτούμεναι πρὸς τοῦτο θυσίαι» (V, 22).

(1) V, 112.

(2) V, 76.

(3) V, 22, III, 136.

(4) V, σ. 22.

(5) Ἄλλοῦ, τοῦλάχιστον, παρτηρεῖ ὁ Ροῦδῆς, μολονότι καὶ κεῖ λαχταροῦνε τὴν καλοπέρασι οἱ ἄνθρωποι, μολονότι ὁ «αἰὼν» καὶ γιὰ κείνους εἶναι πεζός καὶ ὕλιστικός, ὡστόσο, «χαλαρωθέντος τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος... διατηρεῖ (ὁ αἰὼν) ἀκμαίαν μιᾶς τινος πίστεως τὴν ἀνάγκην, αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἄνευ τοιαύτης ἠκρωτηριασμένον, καὶ ἢ ζητεῖ νὰ προσκολληθῆ εἰς τὰ ἐπιπλέοντα ναυάγια τῆς παλαιᾶς, ἢ νέον νὰ ἐγείρη ἄσυλον εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἰδανικοῦ» (V, 21). Ἐμεῖς ὁμως;

(6) Στὸ φυλλάδιο ποῦ προανάφερα.

προέρχονται όχι από ένα παρατηρητή που στοχάζεται απλώς, αλλά και που θέλει να βρει όλα τα αίτια και να πει όλες τις εξηγήσεις των φαινομένων που έρευνά, όσο δυσάρεστες και αν είναι, που δεν έννοει να απάτησει ούτε τον εαυτό του ούτε τους άλλους, και που είναι, συγχρόνως, και ένας δριμύτατος σαρκαστής. Κάποιες, ωστόσο, αντιφάσεις του θα μπορούσαν, ίσως, να αποδοθούν από έναν που δε θα πολυσυμπαθούσε το Ροΐδη, και σε κακή πρόθεση ακόμα, στην έμμονή του διάθεση να υποβιάζει το ηθικό και πνευματικό ποιόν των συγχρόνων του Έλλήνων, για να αποδείχτει αληθινή τη θεωρία του, αδύνατη, δηλαδή, την ύπαρξη αληθινής πνευματικής ζωής και δημιουργίας στην Ελλάδα. Κάνει περίεργη έντύπωση, έξαφνα, το πώς κρίνει από την καθαρή θρησκευτική άποψη των Έλλήνων, ο Ροΐδης. Ένώ ο ίδιος είναι βαθύτατα αντιχριστιανός (1) και διαπιστώνει ότι τον Έλληνα δεν τον άγγιξε ο χριστιανισμός παρά ξώπεσα, μονάχα, πράγμα ευχάριστο, στο γεγονός, ωστόσο, αυτό αποδίδει, σύγχρονα, και όλη την έλλειψη θρησκευτικού αισθήματος που μας διακρίνει, έλλειψη που είναι, βέβαια, ελάττωμα σημαντικό, αφού μας μειώνει, ασφαλώς, και μας ρηχαίνει, αφού φτωχαίνει την έσωτερική μας ζωή, όπως και όλων των μεσημβρινών λαών, που αντίθετα με τους βόρειους, δεν ποτίστηκαν, κατά τη γνώμη του, την πολύ σωστή, βαθεία από τη νέα θρησκεία.

Ο Χριστιανισμός κατά το Ροΐδη (2) όχι μόνο δεν εξέλειψε άλλ' ούτε αισθητά τροποποίησε καν το χαρακτήρα της έλληνικής φυλής, το βαθύτερο και πιο αναλλοίωτο στοιχείο της, όπως και κάθε φυλής. Στα Δημοτικά Τραγούδια που καθρεφτίζουν πιστότερα από κάθε τι άλλο τον χαρακτήρα της φυλής, ο νεοέλληνας φαίνεται όμοιος σχεδόν με τον αρχαίο, τον Ομηρικό. Λατρεύει τον άπάνω κόσμο και μισεί τον Άδη τον άραχνιασμένο, τη γυναίκα τη θεωρεί όχι «αίσθηματική κλίμακα προς άνάβασιν εις τον ούρανόν, άλλ' ότε μόν ως ξανθόν, ότε δε ως μελαχροινόν όργανον ήδονής», οι ήρωες των δημοτικών τραγουδιών, «μηδ' των βρυκολάκων έξαιρουμένων, όμοιάζουσι αρχαίω άγάλματι και ουχι ρωμαντική στήλη καπνοῦ». «Αί προσωποποιήσεις βρύσεων, δένδρων, άνέμων και βουνών ένθυμίζουσι το όμηρικόν έπος άνά πάντα στίχον . . .» γενικά, ο αναγνώστης των δημοτικών τραγουδιών «έκπλήσσειται βλέπων την έλαχίστην έπιρροήν, ήν ήσκησεν ο Χριστιανισμός επί της φαντασίας των Έλλήνων» (3). Έξωτερικώτατα μονάχα άχνάρια του Χριστιανισμού, ράσα, κεριά, κόλλυβα, λιθάνια (4) βρίσκουμε στη δημοτική ποίηση, τίποτε όμως βαθύ και ουσιαστικό, τίποτε που να μαρτυρεί ότι εισέδωσε στις ψυχές των νέων έλλήνων ο Χριστιανισμός, «ούτε φόβον, ούτε μέριμναν των μετά τάφον, ούτε αναίτιον μελαγχολίαν, ούτε άσκητικήν απογοήτευσιν των έπιγείων ή ίχνος μυστικισμού» (5). «Η θρησκεία του άρματολου παρίσταται ουχι ως υπερφυσικός πόθος καρδιάς επαναστατούσης κατά του νόμου της γεννήσεως και της φθοράς, άλλ' ως αρχαία πολιοῦχος θεότης, φρουρούσα την έθνικότητα των Έλλήνων». Ευσέβεια για τον Έλληνα είναι ή πίστη στα έθνικά ιδανικά — τίποτε περισσότερο.

Κάθε λαός, έχει τη γνώμη ο Ροΐδης, γνωρίζει μια μόνη θρησκεία,

(1) «Η άποσύνθεσις, σαπρία και διαφθορά του αρχαίου κόσμου υπήρξαν το λίπασμα το γονιμοποιήσαν το έδαφος έφ' οῦ έμελλε να καρποφορήσῃ ο χριστιανισμός», και αυτό το άκόμη σημαντικώτερο που δείχνει πόσο θεωρούσε ο Ροΐδης τον Έλληνα, και φιλοσοφικά και αισθητικά άνώτερο απ' τον χριστιανό, αφού «ο μόν Έλληνας ήτο πιστός υπήκοος των νόμων της φύσεως» — πιο ελεύθερος, άρα, κατά τον Σπινόζα και τον Έγκελο, και βιολογικά, καλλίτερα προσαρμοσμένος στη ζωή — «ο δε έπειτα άνθρωπος άνάρτης κατά των νόμων τούτων» ο μόν, ανθρώπινον έχων ιδανικόν, επέτυχ'ε να αποτυπώσῃ τοῦτο εις άμίμητα κατά την τελειότητα έργα, ο δε, όρεγόμενος των άνεφίκτων τη ανθρωπίνῃ φύσει, μόνον την όρεξίν του ταύτην κατώρθωσε να άπεικονίσῃ και την εκ των ματαίων του άλμάτων προς ούρανόν άπελπισίαν» III, 27.

(2) III, 50. «Όπως ούτε παντοδαπών ξένων εισβολαί, ούτε μακροχρόνιος δουλεία».

(3) III, 28.

(4) Που και αυτά, άλλωστε, δεν είναι καθαρά χριστιανικά, αλλά εκκλησιαστικά μονάχα.

(5) III, 28. Ο Ροΐδης πίστευε ότι ο άσκητισμός είναι χριστιανικώτατος και ότι τον διδάξαν οι πρώτοι κήρυκες του Ευαγγελίου. VI, 154.

4

ἐκείνη πού συμφωνεῖ μὲ τὰ ἦθη του. Τῆς θρησκείας αὐτῆς μόνον τὸ ὄνομα καὶ οἱ τύποι φαίνεται πῶς ἀλλάζουν, ἡ οὐσία, ὅμως, μένει ἀναλλοίωτη, ὅπως καὶ ὁ ἔθνικὸς χαρακτήρας τῶν λαῶν πού τὸν πλάθουν, τὸ κλίμα καὶ τὸ ἔδαφος, καὶ πού εἶναι ἀμετάβλητος σὰν ἐκείνα. Οἱ «εὐδαίμονες» κάτοικοι τῶν «εὐκράτων» χωρῶν εὐχαριστημένοι ἀπ' τὸν κόσμον ὅπου ζοῦν, σπάνια ζητοῦν ἄλλον, γι' αὐτὸ καὶ ἡ θρησκεία τους, «οἶονδῆποτε καὶ ἂν φέρῃ ὄνομα, εἶναι πάντοτε εἰδὸς τι δεισιδαίμονος κοσμολατρείας, τὰς αἰσθήσεις μᾶλλον ἢ τὴν καρδίαν ἀπασχολοῦσα» (1), ἕνας «ψευδευλαβῆς ἐπικουρισμὸς τῶν μεσημβρινῶν» καὶ ὄχι «εἰλικρινῆς ὑπερφυσικὴ μέριμνα» τῶν βορείων, τῶν «διαμχρτυρομένων», κυρίως, δηλαδή, μέριμνα πού ὑπῆρχε στὶς ψυχές των καὶ πρὶν ἀπ' τὴ Μεταρρύθμιση (2) ὅπως καὶ πάντα γι' αὐτοὺς ἡ θρησκεία ἦταν «ἕνας ἐνδόμυχος διάλογος μετὰ τοῦ Πλάστου καὶ τοῦ Πλάσματος» (3). Μεσημβρινὸς καὶ ὁ Ἑλληνας—καὶ ὁ τυπικώτερος, ἴσως, μεσημβρινός,—δὲ μπορεῖ νὰ ἔχει τὴ θρησκευτικὴ ἐκείνη πού εἶναι ἡ βαθύτερη ὑπόστασις, ἡ θερμὴ καὶ ἀδυσστη ἐστία τῆς ψυχῆς ἄλλων λαῶν. Τὸ θρησκευτικὸ πνεῦμα τοῦ νεοέλληνα—τὸ ἀντιχριστιανικὸ ἢ καὶ ἀχριστιανικὸ, μὴν τὸ ξεχνοῦμε—εἶναι κατὰ δόξα ἐξωτερικόν, καὶ δὲ συνδέεται καθόλου μὴτε μὲ τὴ διάνοια, μὴτε μὲ τὴ συνείδηση, μὴτε μὲ τὴ διαγωγὴ, ὅπως γίνεται στοὺς ἀνθρώπους τῆς Δύτης. Ἐκεῖ, μολονότι ἡ ἐκκλησία βασάνισε, ἐπίεσε, ὑποδούλωσε τὸν ἄνθρωπο, καὶ μολονότι ἡ ἐπιστήμη, παντοδύναμη, πολεμᾷ τόσο λυσσαλέα τὴ θρησκεία, ὡστόσο, τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα ζεῖ ἀκόμα, ἐνῶ σὲ μᾶς, πού οὔτε ἡ ἐπιστήμη πολεμᾷ τὴ θρησκεία—γιατὶ ἀπλούστατα, δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη—οὔτε ἡ ἐκκλησία μᾶς βασάνισε, τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα εἶναι, μολαταῦτα, τόσο χαλαρό, ὥστε ξαφνίζει τοὺς ξένους (4). Χαλαρωμένο τὸ θρησκευτικὸ μᾶς αἶσθημα, καὶ ὁ κληρὸς μας, τιποτένιος, τόσο, ὥστε «ἀδύνατον εἶναι, λέγει ὁ Ροῦθης, νὰ διαίρεση ἡμᾶς ἄλλο ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, πλὴν τοῦ πλειστηριασμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν» (5).

Φτώχεια θρησκευτικὴ, φτώχεια πνευματικὴ, καὶ ἀκόμη μεγαλείτερη, φτώχεια ἰδεολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ. Ζητοῦσε νὰ νοιώσουν τὴν ἀξία καὶ τὴ σημασία τῆς φιλοσοφίας ἀπ' τοὺς σύγχρονους τοῦ Ἑλληνας, ὁ Ροῦθης! Τὸ πόσο ἡ ἀπαίτησή του ἦταν ἐξωφρενικὴ, τὸ ἔβλεπε καὶ ὁ ἴδιος. «Ὁ στίχος τοῦ Λουκρητίου, ὁμολογεῖ μὲ πικρὴ εἰρωνία «mens agitat molem», ἦτοι ὁ νοῦς κινεῖ τὴν ὕλην, δὲν μετεφράσθη ἀκόμη νεοελληνιστί», «δὲν κατενοήθη ἀρκούντως ἢ ἄμεσος σχέσις τῆς ἐπιστήμης τοῦ πνεύματος, τῆς φιλοσοφίας, δηλαδή, πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον», «καὶ ἐντεῦθεν, προσθέτει, ἡ περιφρόνησις καὶ ὁ ἄγριος, ἐνίοτε, πόλεμος τῶν κατὰ καιροὺς κυβερνήσεων πρὸς τὴν πρώτην τῶν ἐπιστημῶν» (6). Σὲ τόπο πού δείχνει τόση γενικὴ ἀντιπάθεια στὰ πνευματικὰ προβλήματα, στὴν πνευματικὴ ζωὴ, μποροῦσε νὰ ἐπιδράσει ἡ φιλοσοφία τὴν ποίησιν, ὅπως τὴν ἐπέδρασε ἄλλοῦ τόσο εὐεργετικά; *Εὐτυχῶς*, ὄχι. Γιατὶ ὁ μὲν ρομαντισμὸς εἶναι «βλάσφημος καὶ ἀντιχριστιανικὸς» (7), οἱ δὲ φιλοσοφικὲς αἱρέσεις καὶ ὁ μηδενισμὸς νέμονται μονάχα τὴν «κρονόληρον, ἀπομεμωραμένην, ὑστερικὴν καὶ παραπαίουσαν Εὐρώπην».

Αὐτὰ τὰ ὑποστήριζαν βέβαια, διάφοροι ἀσυνέριστοι καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου, στὶς εἰσηγήσεις καὶ τίς κρίσεις τους σὲ ποιητικὸς καὶ δραματικὸς διαγωνισμοὺς, καὶ τότε τ' ἀντιπερνοῦσε μὲ περιφρόνηση, ἢ τὰ καυτηρίαζε τὸ πολὺ πολὺ μὲ μιὰ τσουχτερὴ του σαϊτιά ὁ Ροῦθης, πῶς ὅμως νὰ μὴ δυσφοροῦσε καὶ πῶς νὰ μὴν ἀγαναχτοῦσε ὅταν καὶ λογοτέχνες περιωπῆς, ὅπως ὁ Ἄγγελος Βλάχος, ἔλεγαν πράγματα ὄχι πολὺ διαφοροτικά;

(Συνεχίζεται)

Κ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ

(1) VI, 138.

(2) VI, 140.

(3) VI, 139.

(4) III, 29.

(5) VII, 25.

(6) III, 31.

(7) III, 27.

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ Τ.Ι.ΟΣ

Ἡ φυσιογνωμία τοῦ Κοραῆ εἶνε τόσο πολύμορφη, ὥστε χρειάζεται εἰδική ἐξέταση γιὰ κάθε τῆς ἔκφραση. Ὑπῆρξε γιαντρός, φιλόλογος, ἑλληνιστής, ἀρχαιολόγος, ἐκδότης ἀρχαίων καὶ μεσαιωνικῶν κειμένων, λεξικογράφος καὶ συγχρόνως μέγας δημοκράτης, πολιτικός προπαγανδιστής καὶ θεωρητικός ἀναμορφωτῆς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας. Ἔζησε κατὰ τοὺς κρίσιμότερους χρόνους τῆς ἐθνότητος καὶ ἀντιπροσωπεύει τὴν τότε ἐπαναστατικὴν τάξιν τῶν Ἑλλήνων, τὴν τάξιν τῶν ἀστῶν, πού ζητοῦσε νὰ καταβάλει τὴν φεουδαρχίαν τῶν Κοτσαμπάσιδων, τὴν ἀριστοκρατίαν τῶν Φαναριωτῶν καὶ τὴν τυραννικὴν δεσποτείαν τοῦ ἀνωτέρου Κλήρου καὶ τῶν Πατριαρχείων. Κακῶς νομίζουν μερικοί, πὺς ἡ δράση τοῦ Κοραῆ ὑπῆρξε καθαρῶς φιλολογικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ καὶ πὺς τὸ κύριον ἔργον αὐτοῦ εἶνε τῆς διαμόρφωσιν τοῦ νεοελληνικοῦ ἰδιώματος. Ἀπεναντίας ἡ δράση τοῦ μεγάλου Χίου ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἐπαναστατικὴ σ' ὅλα τὰ πεδία τῆς γιὰ τὴν ἐποχὴν αὐτῆς καὶ συντέλεσε, ὅσο κανεὼς ἄλλου στὴν ἀνάπτυξιν καὶ συνειδητοποίησιν τῆς ἐμποροκρατικῆς τάξεως. Ἐνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους σκαπανεῖς τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 21 ὑπῆρξε καὶ ὁ Κοραῆς. Πραγματοποίησε δὲ τὶς ἀπόψεις αὐτοῦ κυρίως: 1) ὡς πολιτικός προπαγανδιστής, 2) ὡς διαμορφωτῆς τῆς νεοελληνικῆς καὶ 3) ὡς κριτικὸς τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἡ δράση τοῦ Κοραῆ συνταυτίζεται μὲ τοὺς μεγάλους χρόνους τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, πού τις ἀρχές τῆς ἀσπαστήκε ἀπὸ τοὺς πρώτους καὶ ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐπιχείρησε νὰ τις κοινωνήσῃ τοῖς δουλωμένοις Ἑλληνας. Μαζὶ μὲ τὸ Ρήγα ἀποτελεῖ τὴν δυάδα, πού προσπάθησε νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸ δυτικὸν πολιτικὸν καὶ νὰ τοὺς ἐμπνεύσῃ δυσπιστίαν πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς Ρωσίας καὶ τὴν ἀπολυταρχίαν τῶν Τσάρων. Ὁ πολιτικός, κοινωνικός καὶ ἐκπαιδευτικός συγχρονισμὸς τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς ἔπρεπε νὰ γίνῃ σύμφωνα μὲ τὰ ὑποδείγματα τῆς ἐπαναστατημένης Γαλλίας. Οἱ Φαναριῶτες, ὁ Κλήρος, καὶ οἱ Κοτσαμπάσιδες ἀποτελοῦσαν κατὰ τὸν Κοραῆ, τὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα τῶν Ἑλλήνων, «τὴν κρατοῦσαν τάξιν», «τοὺς τουρκίζοντας Ἑλληνας», πού ποτὲ δὲν θάφηναν νὰ ξεσπάσῃ ἡ κοινωνικὴ καὶ ἐθνικὴ ἐπανάσταση. Γιὰ τοῦτο στὸ πρόσωπον τοῦ Κοραῆ πρέπει νὰ ζητήσομε τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωπον τῆς ἐπαναστατικῆς τότε τάξεως, τῆς τάξεως τῶν ἀστῶν καὶ τῶν διανοουμένων καὶ τὸν ἀμίλεικτον ἐχθρὸν τῶν Φαναριωτῶν καὶ τοῦ Κλήρου. Κανεὶς ἄλλος δὲν μίλησε μὲ τόσην ἀποστροφὴν ἐναντίον τῶν συντηρητικῶν αὐτῶν στοιχείων τῆς ἐθνότητος μ' ὅσην ὁ Κοραῆς. Καὶ πραγματικῶς, ὅταν ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ἀφώρισεν τὸ Ρήγα καὶ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάσταση, ὅταν δι' ἐγκυκλίου καὶ κἀποιου σατανικοῦ φυλλαδίου πρότρεψε τοὺς Ἑλληνας νὰ ἡσυχάσουν καὶ νὰ παραμένουν πιστοὶ κάτω ἀπὸ τὴν εὐεργετικὴν καὶ πατρικὴν βασιλείαν τοῦ Σουλτάνου, ὁ δημοκρατικὸς Κοραῆς τύπωσε τὴν περὶ τὴν «Ἀδελφικὴν διδασκαλίαν» τὰ 1798, στὴν ὁποίαν ὄχι μόνον χτυποῦσε τὸν Κλήρον, ἀλλὰ καὶ ἔδινε καὶ τις πρώτες νύξεις γιὰ τὴν σημασίαν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως τοῖς Ρωμηοῖς. Σὲ κάθε σελίδαν τοῦ φυλλαδίου αὐτοῦ, σὲ κάθε σχεδὸν φράσιν αὐτοῦ φαίνεται ὁ φανατικὸς Ἰακωβίνος, ὁ μισοτύραννος καὶ ὁ δημοκράτης, πού προσπαθεῖ νὰ ξυπνήσῃ τὸ ἐπαναστατικὸν πνεῦμα τοῖς ὁμοφύλοις αὐτοῦ. Ὅταν δὲ ὁ Ναπολέων ἀποφάσισεν τὴν ἐκστρατείαν στὴν Αἴγυπτον, ὁ Κοραῆς καὶ πάλιν πρότρεψε τοὺς Ἑλληνας ν' ἀσπασθοῦν τις ἀρχές τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἐνισχύσουν τὸν Κορσικανὸν ἥρωα στὴν προσπάθειάν αὐτοῦ, ὅπως ἐλευθερώσῃ τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Στὸ ἐπαναστατικὸν φυλλάδιον, πού ἐπιγράφεται «Πολεμιστήριον Σάλπισμα», καθὼς καὶ στὸ διθύραμβον «Ἄσμα πολεμιστήριον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ περὶ ἐλευθερίας μαχομένων Γραικῶν» (1801) ὁ Κοραῆς δείχεται πιστὸς ὁπαδὸς τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς καὶ θερμὸς ὑποστηρικτῆς τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων. Γράφει:

«Θαυμαστοὶ γεννατοὶ Γάλλοι
κατ' ἐσᾶς δὲν εἶνε ἄλλοι
πλὴν Γραικῶν ἀνδρειωμένοι.
Φίλους τῆς ἐλευθερίας
τῶν Γραικῶν τῆς σωτηρίας,